
УДК 929Жуковський

Микола Железняк

кандидат філологічних наук, в. о. директора

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України

Слово про Вчителя

2 жовтня 2013 року на 93-му році життя в Парижі відійшов у засвіти Співголова Головної редакції «Енциклопедії сучасної України», відомий історик, громадський діяч, дійсний член НТШ та довіглітній Голова його Європейського осередку, іноземний член НАН України, кавалер українських та французьких державних нагород Аркадій Жуковський. Він знаний в Україні та за її межами як автор глибоких досліджень із проблем історії Церкви, національно-визвольного руху в Україні, краєзнавства Буковини, українсько-французьких політичних і культурних взаємин, енциклопедистики.

В одній з анкет наприкінці 1990-х років Аркадій Жуковський зазначив: *«Проживаючи більшість свого життя поза Україною, про неї я не тільки мріяв, вона не переставала бути в центрі моїх задумів, починань, реалізацій. Моєю Батьківщиною завжди була тільки Україна, а французька держава належність то тільки для паспорту...»*. Ці слова, на мій погляд, якнайкраще виражають сутність особи професора Жуковського. Він жив Україною, болісно сприймав її проблеми, радів успіхам і засмучувався від поразок; та насамперед він працював для її розвитку, для того, аби Україна ввійшла в коло європейських держав рівноправною, багатою й справді вільною.

Народився майбутній енциклопедист 12 січня 1922 р. у родині православною священника в Чернівцях. Рідне місто та Буковину загалом проф. А. Жуковський надзвичайно любив і часто, якщо не щоденно, згадував. Це можуть потвердити всі, кому доводилося спілкуватися з цією непересічною людиною. Буковинці для нього не просто земляки, це його велика родина. За часів незалежності громада та міська влада Чернівців поцінували цю довіглітню любов та приязнь свого видатного сина — 1997 р. проф. А. Жуковського було обрано почесним громадянином його рідного міста і почесним доктором університету, в якому він починав свої студії. Відповідаючи на одне із запитань згаданої анкети, А. Жуковський писав: *«Далеко від рідних земель, у Парижі, десять років я присвятив обороні моєї рідної Буковини, боротьбі з зазіханнями щодо цієї споконвічно україн-*

ської землі. *Небезпека ще і сьогодні цілком не відійшла. Є сили, що продовжують висловлювати претензії відносно Буковини.*». Книга «Буковина — її минуле і сучасне», яку підготував учений разом зі своїми земляками і видав 1956 р. у Парижі, — наочне потвердження слів А. Жуковського.

Після закінчення ліцею з румунською мовою навчання 1940 р. він вступив на філософський факультет Чернівецького університету. Однак студії перервав початок Другої світової війни. Родина Жуковських залишає рідне місто й виїздить до Австрії. Аркадій продовжує навчання, щоправда, вивчаючи вже інженерну справу спочатку у Вроцлаві, а пізніше — у Граці, де у квітні 1949 р. отримав диплом інженера-будівельника. Економічна ситуація в повоєнній Австрії спонукала шукати кращу долю за її межами. Жуковський виїхав до Франції, де й прожив у Парижі більшу частину свого життя. Понад півстоліття щоденно він приїздив до містечка Сарсель, що поблизу столиці Франції, де працював у Науковому товаристві ім. Шевченка, зокрема над підготовкою та виданням Енциклопедії українознавства (ЕУ). Однак спочатку 10 років він працював за фахом у французькій будівельній фірмі, що, власне, на його думку, пізніше й посприяло його швидкому порозумінню з Президентом НАН України академіком Борисом Патонем у багатьох питаннях співпраці, зокрема й щодо створення ЕСУ.

Та зацікавлення наукою, насамперед історією та українознавством, знайомство з багатьма українськими науковцями, а також активна діяльність в Організації українських націоналістів, до якої вступив ще до початку Другої світової війни, спонукали А. Жуковського до пошуку викладацької роботи й початку наукових досліджень. У 1969 році він здобув докторат в Українському вільному університеті за працю «Петро Могила й питання єдності Церков» (Париж, 1969; перевид.: Київ, 1997). У 1976 році А. Жуковський захистив у Сорбонні докторську працю про Києво-Могилянську академію як культурний і освітній осередок Східної Європи. У 1960—1988 роках він викладав українську географію, історію, мистецтво в Інституті східних мов та цивілізацій Паризького університету; водночас від 1969 р. був професором, згодом — продеканом філософського факультету Українського вільного університету. На цей час припадає початок співпраці А. Жуковського з редакцією Енциклопедії українознавства, приятелювання, а згодом і дружба з її головним редактором — Володимиром Кубійовичем. А. Жуковський — автор багатьох статей у цій енциклопедії, член редколегії (від 1971 р.), а від 1985 — її головний редактор. Саме йому довелося закінчувати основний проект життя В. Кубійовича — ЕУ та підготувати й видати 11-й доповнювальний том енциклопедії. З підготовкою цього тому пов'язаний початок співпраці проф. А. Жуковського з науковцями Національної академії наук України в енциклопедичній галузі. Успішне

закінчення проекту ЕУ-2 надихнуло А. Жуковського розпочати підготовку спільного енциклопедичного видання НТШ і НАН України, що отримало назву ЕУ-3, а нині всім відоме як «Енциклопедія сучасної України», де від 1998 р. він був співголовою головної редакційної колегії. Відтоді й почалася моя співпраця з професором Аркадієм Жуковським. Його підтримка, віра в успішну реалізацію проекту ЕСУ, наполеглива робота над ним, була дуже важливою особисто для мене у прийнятті рішення пов'язати свою долю з енциклопедистикою.

Понад півстоліття А. Жуковський працював у Науковому товаристві ім. Шевченка в Європі: у 1968—1987 роках був його науковим секретарем, а в 1987—1997 та 1999—2009 роках — головою. Від 2009 року — почесний голова. Про становлення та діяльність НТШ в Європі видав у 2000 р. «Нарис історії Наукового товариства імені Шевченка в Європі». Майже 10 років (1983—1995) А. Жуковський був президентом Бібліотеки ім. Симона Петлюри у Парижі. Та й пізніше він продовжував піклуватися про цей осередок українського життя у Франції.

Професор А. Жуковський зробив вагомий внесок у популяризацію правдивої історії України у франкомовному світі. Низка його праць, виданих французькою мовою — «Contributions à l'histoire de l'Académie de Kiev (1615–1817), centre culturel et d'enseignement en Europe Orientale» (Париж, 1976, у 2-х ч.); «L'Ukraine dans les années 1917—1933: aspect historique» (в: «La Renaissance nationale et culturelle en Ukraine de 1917 aux années 1930. Actes du Colloque», Париж, 1986); «Histoire de l'Ukraine» (Париж, 1993; 2005), — допомагала й допомагає звільнитися французькому читачеві від тенденційних, неправдивих інформацій про історичне минуле й сьогодення України. До таких видань належать також брошури, видані французькою мовою про Петра Могилу, Михайла Грушевського, Тараса Шевченка. Жуковський писав про українських письменників до франкомовної антології «Patrimoine littéraire européen», виданої Лювєнським університетом у Бельгії. Йому належить ідея видання антології української літератури французькою мовою «Anthologie de la littérature ukrainienne du XI-e au XX-e siècle», (Париж; Київ, 2004), за яку він отримав премію Івана Франка.

Професор А. Жуковський — відомий фахівець не лише у французькому науковому світі, а й в урядових колах. Під час першого і єдиного сьогодні офіційного візиту Президента Франції Жака Ширака в Україну А. Жуковський був у складі офіційної французької делегації й багато зробив для позитивного налаштування керівництва французької держави до України. Цьому сприяла й поява у 2001 р. книжки «Україна і Франція: нариси багатовікової історії відносин», одним із авторів якої був А. Жуковський.

А. Жуковський добре знав західний світ, розумів, наскільки потужною є російська пропаганда (відомо ж, що Росія в усі часи незалежно від суспільного ладу й політичного устрою надавала цьому величезного значення), саме тому він багато працював над популяризацією у франкомовному світі правдивої історії України, її літературних та культурних здобутків.

Як вже було зазначено, у 1993 році вийшла у світ його франкомовна «Історія України», передмову до якої написав відомий французький історик Ален Безансон, котрий високо поцінував дослідження А. Жуковського й виявив тонке розуміння не лише історичних подій, а й сьогодення: *«Праця проф. Жуковського така зрозуміла й повна, якою вона може бути на 300 сторінках, належить до тієї ж історіографічної традиції, що й праці М. Грушевського — найбільш видатного її представника. Я не хочу й не можу визначити, в якому пункті вона перебільшена націоналістично, але я знаю, що вона такою здається тільки тому, що входить у суперечку з іншою націоналістичною історіографією — російською. А тільки її знає міжнародна спільнота. Починаючи від Карамзіна до Платонова й Мілюкова (не оминаючи Ключевського) — я не кажу вже про псевдоісторію комуністичної ери — російські історики ігнорують або деформують історію України, роблячи з неї простий епізод російської історії. За цією традицією, Московська Росія — єдина спадкоємниця Київської Русі. Завоювавши своє ядро в XVII ст., вона тільки те й робила, що наступні два століття колонізувала суміжні землі, набирала свою силу. Ключевський докоряє Катерині II за те, що вона залишила Галичину Австрії. За українською традицією, як побачимо, читаючи цю книгу, справа виглядає децю інакше».*

І далі професор А. Безансон перекидає місток від історії до політики (про це часто говорив і Аркадій Жуковський!):

«Росія, менш цивілізована, ніж Україна, брала в цієї країни кадри, в яких вона мала невідкладну потребу. Отже, слабка українська еліта була залучена до механізму Російської держави, тут вона знаходила застосування й своє місце, що було, безперечно, завоюванням для цієї держави, досить міцної в порівнянні з українською, і втратою для України, покинутої кращими її синами. Подібне повторилося в Польщі та в країнах Балтії, які також постачали Російській державі функціонерів та урядовців, яких російський народ, більш варварський, не міг ще виростити і яких відповідно не вистачало в цих країнах, щоб організувати їхні нації. ... Росія хотіла й хоче всю Україну. У цьому є політична константа. Вона її хоче мати, тому що саме володіння Україною робить з Росії могутню державу. Це володіння може бути тільки насильницьким. Воно визначає деспотичну імперську форму російського уряду, яка може змінитися лише за умов незалежності України. Отже, українське питання

домінує як у зовнішній російській політиці (її міжнародний статус), так і у внутрішній (форма й авторитарний стиль її уряду)». Коментарі зайві, шкода лише, що так мислить незначна кількість не лише французьких, а й загалом зарубіжних істориків, науковців, державних, політичних та культурних діячів. Російська пропаганда й фактична відсутність такої зі сторони України робить свою справу.

Про А. Жуковського чимало написано, навіть захищено кандидатську дисертацію, однак постать ученого, його роль в українському науковому й культурному просторі належним чином ще не висвітлено, особливо у царині енциклопедистики, де він сформував немало постулатів, успішно продовжив й розвинув енциклопедичну школу Володимира Кубійовича. Про це, сподіваюся, буде нагода написати, тим паче, що Інститут енциклопедичних досліджень НАН України мусить зреалізувати ідею професора А. Жуковського щодо упорядкування та видання, на жаль, розпорошених матеріалів із лабораторії творення Енциклопедії українознавства.

Для більшості Аркадій Жуковський насамперед — історик, і це безперечно, адже читаючи опубліковані матеріали «першої зустрічі істориків з двох світів», яка відбулася у Славську 4—6 вересня 1990 р., де вчений керував круглим столом із проблеми релігійного життя в Україні, а також брав активну участь у роботі 7 інших проблемних груп, що працювали в рамках цієї зустрічі, акцентуєш на широті поглядів професора А. Жуковського: він виступав і з приводу ставлення сучасних істориків до схеми історії України, яку свого часу запропонував М. Грушевський, і з питання періодизації історії та найменувань цих періодів, й у «справі історії і політики».

Щодо останньої проблеми, то цікавою є його думка, яка ілюструє не лише бачення професором Жуковським цієї проблеми, а й свідчить про власну методикку вченого: *«Історіографія — це не тільки факти і події, вона є також досвідом історичної науки. У досвід історичної науки вже входить ідеологія, ну, і якимось чином й політика. Так що не біймося того, тільки маймо міру. Якщо ми будемо історію нагинати до виключно політичних наших цілей, то ми розминемося з історією, і всі нас засудять. Але як ми це зробимо делікатно, розумно, значить, об'єктивно і т. д., то не біймося того. І ще одне, наша історія не розвивається ізольовано від інших історій, і я не хочу сказати, що рикошетом чи бумерангом ми повинні іти від того, що робить російська історія, чи польська, чи якась інша. Але як ми будемо робити історію виключно абстрактною наукою, то значить, що тільки ми будемо в мінусі, і тільки нас наші сусідні історії можуть у такій чи іншій мірі відсунути на задній план».*

Очевидно, небагато знайдеться студентів та учнів, що студіювали на початку 1990-х років, які б не пам'ятали «Нариси історії України» за авторства Аркадія Жуковського та Ореста Субтельного. Це була перша незаангажована, правдива історія України, видана масовим тиражем, після десятиліть перекручень і брехні. Це була книга, яку читали не лише студенти і школярі, а й їхні батьки, дідусі, знайомі їхніх родин.

Стосовно проблеми «Історія козаччини», яка порушувалася на згаданому вище круглому столі, то А. Жуковський говорить про світовий резонанс цього явища. Він пригадав, що для франкомовної спільноти козацтво є символом чогось дуже славного, цікавого. Боплан, Шевальє, Меріме — далеко не повний перелік імен, що зверталися у своїх студіях до цього феномену української і світової історії. Саме на цій зустрічі істориків А. Жуковський оприлюднив свій намір видати однією книгою листування Бориса Грінченка й Михайла Драгоманова, а вже 1994 р. у Києві вийшла друком збірка полемічних статей Б. Грінченка й М. Драгоманова «Діалоги про українську справу», яку він упорядкував. Питанню поширення праць істориків ХІХ—ХХ ст. проф. Жуковський надавав величезного значення, й це не дивно, адже він добре знав стан української радянської історіографії: ті неймовірні лакуни, білі плями, а часто й цілі пласти української історії, що випали з поля зору науковців у радянський час, були під суворою забороною або трактувалися з позицій марксистсько-ленінської методології, а дослідження зарубіжних, зокрема й українських істориків та істориків добільшовицької доби, трактувалися однозначно як погляди буржуазних націоналістів.

Варто окремо згадати про здобутки А. Жуковського у царині історії українського релігієзнавства. Це не лише вже названа його праця про Петра Могили (до речі, саме Ааркадій Жуковський домігся проведення року Петра Могили під егідою ЮНЕСКО, а згодом канонізації цього визначного релігійного діяча Українською православною церквою Київського патріархату), а й низка публікацій, як-от: огляд «Сучасний стан релігії й Церкви під Советами, зокрема в УССР», надрукований у «Записках НТШ» за 1966 р., передмова до 1-го тому «Мартирологи українських церков» (Торонто; Балтимор, 1987). Нарешті, його участь у виданні та перевиданні «Требника Петра Могили» (Канберра, 1988; Київ, 1996). У вступній доповіді «Релігійне життя в Україні», на вже неодноразово згадуваній зустрічі істориків у Славському, проф. Жуковський наголосив на кількох, на мій погляд, важливих аспектах: поширення екуменізму в Україні, стан дослідження історії Української церкви, питання християнізації України і певні спекуляції навколо нього. Ідея релігійної толерантності пронизувала виступ ученого, що було надзвичайно актуально на час проведення зустрічі, коли були певні тертя між українцями-православними й українцями-греко-католиками.

Цікаво, що це були не лише абстрактні погляди: про теплі товариські стосунки А. Жуковського, який належав до православної парафії, й апостольського екзарха для українців-католиків у Франції, Бенілюксі, Швейцарії владики Михайла Гринчишина було відомо всім.

А. Жуковський завжди був активним у громадському й політичному житті: від участі в українських студентських організаціях — голова Союзу українських студентських товариств у Австрії (1947—1949) і студентського товариства «Зарево» (1955—1958) до члена Сенату ОУН. Ця активність була до останніх днів його життя. Обурений видрукованою у французькому підручнику для 3-го класу необ'єктивною інформацією про Україну, проф. А. Жуковський у 1993 році звернувся листом до Міністерства національної освіти Франції, де писав таке (подаю переклад українською):

Панове!

Керівництво Міністерства освіти України попросило мене підготувати відомості про вивчення історії України в ліцеях Франції, а надто про спосіб, в який подається сучасна історія та хід подій в Україні у французьких підручниках. Працюючи, я відкрив підручник «Зошит громадянина» для 3-го класу, в якому відомості, що стосуються України, містяться в розділі «Демократизація в колишньому СРСР» на стор. 72—74. На мій великий подив, дані про Україну не можна назвати інакше, як безглуздя, дезінформацією та навіть провокацією. На стор. 73 Україна представлена як «федеративна республіка, що складається з 13 республік», а на наступній сторінці ці «республіки» позначено на карті. Це — бурхлива фантазія та дезінформація. Жоден історик, який поважає себе, не може прийняти цих тверджень, на підтвердження яких автори підручника наводять лише один коротенький абзац із російської газети «Московские новости». Цей поділ України на 13 «республік» означає обдуману провокацію, спонукає до розчленування України, що суперечить духу Гельсінських міжнародних угод, тим більше, що підручник призначений для учнів третього класу, які не знають майже нічого про минуле й сьогодення України.

Як українець я дуже обурений, як був би обурений француз, якби в Україні вивчали Францію, що складається з № «республік» (Нормандії, Бретані, Акітанії, Корсики, Ельзасу, Лотарингії і т. д.), які заявили про свою автономію або бажають приєднатися до Німеччини. Франція визнала Україну як незалежну державу, були відкриті посольства в Парижі і в Києві. Я вважаю, що посол України у Франції зробить необхідні заяви до Міністерства закордонних справ Франції для того, щоб французькі учні не були більше введені в оману.

Проф. А. Жуковський

Це ще одне з багатьох свідчень про сутність постаті Великого Українця — Аркадія Жуковського. За словами його доньки Ірини, Жуковський до кінця своїх днів, навіть тоді, коли був дуже хворим, цікавився подіями в Україні, турбувався й переживав за її долю.

Французький режисер і сценарист Режис Варньє в інтерв'ю «Українському тижневі» на запитання про нинішню ситуацію в Україні зауважив: *«...нині спостерігається певна реакція. Тож думаю, що вам дуже важливо на всіх щаблях захищати українську ідентичність»*. А. Жуковський робив це завжди, нині це роблять його праці, й, можливо, саме вони вплинули на режисера Варньє, який, завершуючи інтерв'ю, висловився про Україну як важливу частину його життя і творчості.